

II. КОГНІТИВНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 81'23

DOI 10.31652/2521-1307-2022-34-44-50

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «КОНЦЕПТ» У КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Алевтина Міняйлова

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Україна, м. Миколаїв, пр. Героїв України, 9

e-mail: alevtina.minyajlova@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4423-3239

У статті розкрито сутність і природу виникнення поняття «концепт» у контексті різних підходів: лінгвокультурологічного, когнітивного та психолінгвістичного. Обґрунтовано існування великої кількості різних тлумачень поняття «концепт», розглянуто підходи науковців до проблеми його структуризації, визначено основні структурні компоненти. Проаналізовано погляди вчених щодо проблеми класифікації поняття «концепт» у когнітивній лінгвістиці, визначено основні його типи.

Ключові слова: *концепт, структура поняття «концепт», класифікація концептів, антропоцентричний підхід, лінгвокультурологічний підхід, когнітивний підхід, психолінгвістичний підхід, когнітивна лінгвістика.*

TO THE PROBLEM OF DEFINITION OF THE TERM “CONCEPT” IN COGNITIVE LINGUISTICS

Alevtyna Miniaailova

Admiral Makarov National University of Shipbuilding

9 Heroiv Ukrainy Ave., Mykolaiv, Ukraine

e-mail: alevtina.minyajlova@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4423-3239

Introduction. *The anthropocentric approach in linguistics in recent decades has shifted the focus of scholars from language to man as a native speaker, namely to human understanding of language units, their interpretation and understanding, taking into account cultural traditions and personality psyche. This makes it possible to study the patterns of formation and development of a language, consciousness and culture from a new perspective – through the relationship between man and language. Under such conditions, one of the main objects of research in modern linguistics is the concept – the semantic side of the language object.*

Purpose. *The concept of "concept" has its origins in cognition and is a basic term of cognitive linguistics. The aim of this article is to analyze the term "concept" in cognitive linguistics.*

In accordance with the purpose the tasks of the article are: 1) to reveal the essence and structure of the term "concept"; 2) analyze the existing classifications of the concept.

Methods. *The author used such research methods as analysis, systematization and generalization of linguistic, psycholinguistic and special literature of Ukrainian and foreign authors on the definition, structuring and classification of the term "concept", which enabled us to analyze the problem and identify leading research approaches to its understanding.*

Analysis of recent research and publications. *Despite the great attention of scholars to the term "concept" (N. Alefirenko, S. Askoldov, A. Babushkin, N. Boldyrev, A. Vezhbytska, S. Vorkachev, A. Zalevskaya, V. Karasyk, V. Kolesov, O. Kubryakova, V. Maslova, M. Pimenova, Z. Popova, I. Sternin, Y. Stepanov and others), there is no single interpretation of this term. It first appeared in 1928 in the works of S. Askoldov. At the present stage, there are dozens of definitions of this term, which reveal several approaches to understanding the term of "concept", the main of which are linguo-cultural, cognitive and that of psycholinguistics.*

Results. *The term "concept" has its origins in cognitology and is a basic concept of cognitive linguistics. The purpose of this article is to analyze the term "concept" in cognitive linguistics. In accordance with the purpose, the objectives of the article are: 1) to reveal the essence and structure of the term "concept"; 2) analyze the existing classifications of the concept. Despite the great attention of scholars to the term "concept", there is no single interpretation of this term. Representatives of the linguo-cultural approach consider the concept as a basic unit of culture, emphasizing its value component. Representatives of the cognitive approach consider the concept as a mental phenomenon, a global mental unit. Psycholinguists believe that the term "concept" should be viewed through the prism of a person's personal experience, emotions, values and associations related to it. The components of the term "concept" are the following: image, information content and the interpretative field (Popova, Sternin); image, concept and value (Karasyk, Vorkachov); intrazone and extrazone (Slyshkin); the main relevant feature, additional or several additional passive features, internal form (Stepanov) etc. The types of the term "concept" are: imagination, scheme, concept, frame, script, gestalt (Popova, Sternin); mental pictures, concept diagram, hyperonym concepts, concept frames, concept script / script, insight, kaleidoscopic concept (Babushkin); basic concepts, descriptor concepts, relative concepts (Pimenova) etc.*

Conclusion. *Thus, the study revealed a large number of interpretations of the term "concept" in cognitive linguistics, approaches to its interpretation, structure and classification, which, however, are not contradictory but rather harmoniously complement and enrich each other.*

Keywords: *concept, anthropocentric approach, linguoculturological approach, cognitive approach, psycholinguistic approach, structure of term «concept», classification of concepts, cognitive linguistics.*

Постановка проблеми. Антропоцентричний підхід у лінгвістиці за останні десятиріччя змістив фокус уваги науковців з мови на людину як носія мови, зокрема на розуміння людиною мовних об'єктів, їх інтерпретацію й осмислення з урахуванням культурних традицій та особливостей психіки особистості. Це дає змогу досліджувати закономірності формування й розвитку мови, свідомості та культури з нового погляду – через взаємозв'язок людини та мови. За таких умов одним із головних об'єктів досліджень у сучасній лінгвістиці стає концепт – змістова сторона мовного об'єкта.

Мета статті. Поняття «концепт» має витoki з когнітології і є основним поняттям когнітивної лінгвістики. *Метою* пропонованої статті є аналіз поняття «концепт» у когнітивній лінгвістиці. Відповідно до мети завданнями статті є: 1) розкрити сутність та структуру поняття «концепт»; 2) проаналізувати наявні класифікації концепту.

Методи дослідження. Автором застосовані такі методи дослідження, як аналіз, систематизація й узагальнення лінгвістичної, психолінгвістичної та спеціальної літератури вітчизняних і зарубіжних авторів із проблеми визначення, структуризації та класифікації поняття «концепт», що дало змогу проаналізувати стан проблеми і виокремити провідні дослідницькі підходи щодо розуміння сутності визначеного поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри велику увагу науковців до поняття «концепт» (Н. Ф. Алефиренко, С. А. Аскольдов, А. П. Бабушкін, Н. Н. Болдирев, А. Вежбицька, С. Г. Воркачов, А. А. Залевська, В. І. Карасик, В. В. Колесов, О. С. Кубрякова, В. А. Маслова, М. В. Піменова, З. Д. Попова, І. А. Стернін, Ю. С. Степанов та ін.), немає єдиного тлумачення цього терміна. Уперше він з'явився у 1928 році в роботах С. А. Аскольдова. На сьогодні існує десятки визначень цього терміна, які розкривають декілька підходів до розуміння поняття «концепт», основними з яких є лінгвокультурологічний, когнітивний та психолінгвістичний.

Виклад основного матеріалу дослідження. Представники лінгвокультурологічного підходу (А. Вежбицька, С. Г. Воркачов, В. В. Жайворонок, В. Ф. Загороднова, В. І. Карасик, Л. І. Мацько, Ю. С. Степанов, В. Д. Ужченко та ін.) вважають концепт базовою одиницею культури, з огляду на його ціннісний компонент. Ю. С. Степанов називає його «деяким сумарним явищем, яке за своєю структурою складається з поняття та ціннісного (часто образного) уявлення людини про нього» [15] та «згустком культури у свідомості людини... те, завдяки чому людина... сама входить у культуру» [15]. Він визначає концепт як «поняття, за яким у нашій свідомості виникає давно знайомий зміст, це опис ситуації культури» [16, с. 19]. В. І. Карасик та Г. Г. Слишкін вважають концепт умовною ментальною одиницею, що використовується в комплексному вивченні мови, свідомості та культури [7].

Представники когнітивного підходу (О. С. Кубрякова, З. Д. Попова, В. З. Дем'янков та ін.) вважають концепт розумовим явищем, глобальною розумовою одиницею. Вони трактують його як термін, який «пояснює одиниці ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини» та називають її «оперативною змістовою одиницею пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (*lingua mentalis*) усієї картини світу, відображеної у психіці людини» [8].

Учені-психолінгвісти (О. А. Залевська та ін.) вважають, що поняття «концепт» варто розглядати крізь призму особистого досвіду людини, її емоцій, цінностей та асоціацій, пов'язаних із ним. О. А. Залевська визначає концепт, як «надбання особистості, продукт психічних процесів пізнання і спілкування, базовий когнітивно-перцептивно-афективне утворення динамічного характеру, яке підпорядковується закономірностям психічного життя людини» [5].

Власне бачення поняття «концепт» мають й інші вчені, які визначають його як «дискретну змістову одиницю колективної свідомості або ідеального світу, яка зберігається в національній пам'яті носія мови у вербально зазначеному вигляді» [2, с. 13], «ідеальні, абстраговані одиниці, змістом яких людина оперує в процесі мислення» [3, с. 23], «деяке уявлення про фрагмент світу або частини такого фрагмента, які мають складну структуру,

виражену різними групами ознак, що реалізуються різноманітними мовними способами і засобами» [10, с. 10] та ін.

Отже, як засвідчує аналіз, у когнітивній лінгвістиці існує чимало поглядів на проблему тлумачення концепту, що, на нашу думку, частково зумовлено тим, що когнітивна лінгвістика перебуває на перетині декількох різних наук та сфер знань – когнітології, когнітивної психології, лінгвістики та психолінгвістики. Крім того, потрібно зазначити, що попри велику кількість тлумачень поняття «концепт», вони не лише не заперечують один одного, а й доповнюють, збагачують, увиразнюючи багатогранність і глибину цього мовного явища.

Різняться думки вчених і щодо природи виникнення концепту. Він є результатом узаємодії досвіду, відбору на основі критерію цінності та механізму запам'ятовування [6], результатом зіткнення світу культури й індивіда [15], індивідуальним засобом сприйняття навколишнього світу [9]. З. Д. Попова та І. А. Стернін вважають, що концепт формується у свідомості людини по-різному: 1) на основі її безпосереднього чуттєвого досвіду – сприйняття світу чуттєвими органами; 2) з огляду на предметну діяльність людини; 3) на підставі розумових операцій із наявними у її свідомості концептами; 4) у процесі мовного спілкування (концепт може бути повідомленим, роз'ясненим людині засобами мови); 5) шляхом свідомого пізнання мовних одиниць [13].

Очевидно, що різні підходи до тлумачення сутності й природи виникнення концепту передбачають і наявність різних поглядів на його структуру, проте більшість науковців стверджують, що вона складна й багатшарова. Так, З. Д. Попова та І. А. Стернін виокремлюють три базових структурних компонента концепту: образ (перцептивний, який є результатом відображення навколишньої дійсності за допомогою органів чуття, та когнітивний, який є результатом метафоричного осмислення дійсності), інформаційний зміст (когнітивні ознаки, найбільш суттєві для самого предмета або його використання) та інтерпретаційне поле (когнітивні ознаки, що інтерпретують основний інформаційний зміст концепту) [13, с. 74].

В. І. Карасик вважає, що до структури концепту входять також три компоненти: образний і понятійний (відображають способи осмислення дійсності) та ціннісний (відображає місце об'єкта в системі загальнокультурних цінностей) [6, с. 129]. Майже такої самої думки дотримується С. Г. Воркачов, виокремлюючи такі три компоненти структури концепту: образний (когнітивні метафори, що утримують концепт у свідомості), понятійний (відображає ознакову та дефініційну структуру) та значеннєвий (етимологічні, асоціативні характеристики концепту, які визначають його місце в лексико-граматичній системі мови) [4, с. 6].

Г. Г. Слишкін розглядає концепт як складне системне утворення і пропонує досліджувати його в межах зон. Він виокремлює дві основні зони: інтразона (сукупність точок впливу середовища на систему) та екстразона (сукупність точок реакції системи, які передаються в середовище), а також додаткові: квазіінтразону (сукупність вхідних формальних асоціацій) та квазіекстразону (сукупність вихідних формальних асоціацій) [14, с. 60].

М. В. Піменова вважає структуру концепту сукупністю узагальнених ознак, потрібних і достатніх для ідентифікації предмета або явища як фрагмента картини світу [10, с. 9].

На думку Н. Н. Болдирева, структура концепту має вид гештальта. Його ядро складається з конкретно-образних характеристик, які є результатом чуттєвого,

повсякденного пізнання світу. Периферійними компонентами слугують абстрактні ознаки, які відображають знання про об'єкт і здобуті в результаті теоретичного, наукового пізнання. Узаємозв'язки між компонентами мають індивідуальний характер та залежать від умов формування концепту людиною [3, с. 29].

Ю. С. Степанов виокремлює в структурі концепту такі три компоненти: 1) основна, актуальна ознака (цей компонент відомий усім носіям тієї чи тієї мови і культури та є засобом комунікації представників певної нації, народу, народності); 2) додаткова або декілька додаткових, пасивних ознак, які є вже не актуальними, а історичними (цей компонент доступний лише для представників певної соціальної групи); 3) внутрішня форма, зазвичай не усвідомлена, виражена у зовнішній словесній формі [15, с. 40].

Отже, проблема визначення структури концепту є досить широкою й актуальною для сучасних дослідників. Не менш цікавою для них є і проблема класифікації цього поняття. На сьогодні існує багато спроб класифікувати концепт за різними ознаками. Зокрема, за змістовою ознакою концепти можуть бути пізнавальними й художніми (С. А. Аскольдов). Пізнавальний концепт є узагальненою, «схематичною» уявою людини про предмет; художній концепт є більш деталізованим, індивідуальним, сформованим завдяки особистим пережитим емоціям та почуттям людини [1, с. 268].

З. Д. Попова і І. А. Стернін вважають за доцільне розрізняти концепти «за тим типом знання, відображення реальності, який вони закріплюють, оскільки саме від цього залежать методи виокремлення та опису концептів». Згідно з їхньою типологією концепти можуть бути такими: уявлення (узагальнений чуттєво-наочний образ предмета або явища), схема (концепт, представлений деякою узагальненою просторово-графічною або контурною схемою), поняття (концепт, що відображає загальні, істотні ознаки предмета або явища, результат їх раціонального відображення й осмислення), фрейм (багатокомпонентний концепт, об'ємне уявлення, деяка сукупність стандартних знань про предмет або явище); сценарій / скрипт (послідовність кількох епізодів у часі, стереотипні епізоди з ознакою руху, розвитку), гештальт (комплексна, цілісна функціональна розумова структура, упорядковує різноманіття окремих явищ у свідомості) [13, с. 81].

Схожої думки дотримується А. П. Бабушкін, який виокремлює такі типи концептів: мисленнєві картинки (сукупність образів у колективній / національній свідомості людей); концепт-схема (формує перцептивну та когнітивну картину світу, яка в певний спосіб розділяється лексичними засобами); концепт-гіперонім (визначення, позбавлене коннотату); концепт-фрейм (схема сцен, сукупність асоціатів, що зберігаються в пам'яті); концепт-сценарій / скрипт (схема подій, інформація про стереотипні епізоди, послідовність та зв'язок позначених словом подій, що осмислюються, їхня динаміка); інсайт (раптове усвідомлення, розуміння тих чи тих відносин і структури ситуацій загалом); калейдоскопічний концепт (результат метафоризації; не має постійних фіксованих асоціатів, оскільки розгортається постійно у вигляді мисленнєвих картинок, фрейма, схеми або сценарію) [2, с. 43].

М. В. Піменова розділяє концепти на три категоріальні класи: 1) базові – це концепти, які становлять фундамент мови та всієї картини світу (космічні концепти, соціальні концепти, психічні (духовні) концепти); 2) концепти-декриптори – концепти, які кваліфікують базові концепти (дімensionальні концепти (розмір, об'єм, глибина, висота, вага, тощо), квалітативні – концепти, що виражають якість (тепло-холод, ціліність-партитивність, твердість-м'якість), квантативні – концепти, що виражають кількість (один, багато, мало, достатньо-недостатньо); 3) концепти-релятиви – концепти, що реалізують типи відносин

(концепти-оцінки (добре-погано, правильно-неправильно, шкідливо-корисно, смачно-несмачно), концепти-позиції (навпроти, разом, між, поруч, близь-далеко), концепти-привативи (свій-чужий, брати-віддавати, уключати-виключати) [11].

Крім зазначених класифікацій, концепти розділяють на універсальні й національні, етнокультурні та соціокультурні, групові й індивідуальні, наукові та ненаукові, абстрактні й конкретні / предметні, вищого рівня та звичайні, вербалізовані й невербалізовані.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Отже, дослідження засвідчує наявність значної кількості інтерпретацій поняття «концепт» у когнітивній лінгвістиці, підходів до його потрактування, структури та класифікації, які гармонійно взаємодоповнюються та взаємозбагачуються. Такий широкий діапазон поглядів на проблему концепту зумовлюється, на нашу думку, багатогранністю й глибиною цього поняття, а також тим, що когнітивна лінгвістика, основним об'єктом дослідження якої є концепт, перебуває на перетині декількох наук та сфер знань – когнітології, когнітивної психології, лінгвістики, психолінгвістики.

Перспективу дослідження вбачаємо в аналізі конкретних концептів людського буття з погляду семантики, структури, функцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово. *Русская словесность: От теории словесности к структуре текста: Антология.* [под общ. ред. В.П. Нерознака]. Москва : Academia, 1997. С. 267–279.
2. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. Воронеж : ВГУ, 1997. 330 с.
3. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика. Тамбов : Изд-во Тамб. ун-та, 2001. 123 с.
4. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт. Москва : Гнозис, 2004. 192 с.
5. Залевская А. А. Психолингвистический подход к проблеме концепта. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики.* Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2001. С. 36–44.
6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
7. Карасик В. И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики.* Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2001. С. 75–79.
8. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов. [под ред. Е.С. Кубряковой]. Москва : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. 245 с.
9. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка. *Известия РАН. Сер. лит. и яз.* Т. 52. № 1, 1993. С. 3–9.
10. Пименова М. В. Душа и дух: особенности концептуализации. Кемерово : Издат.-полигр. комплекс Графика, 2004. 386 с.
11. Пименова М. В. Типы концептов и этапы концептуального исследования. *Вестник КемГУ.* Т. 2. № 2 (54), 2013. С. 127–131.
12. Попова З. Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Москва : АСТ: Восток-Запад, 2007. 226 с.
13. Попова З. Д., Стернин И.А. Семантико-когнитивный анализ языка : монографія. Воронеж : Изд-во «Истоки», 2007. 250 с.
14. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты. Волгоград, 2004. 424 с.
15. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. Москва, 1997. С. 40–76.
16. Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. Москва, 2007. С. 42–67.

REFERENCES

1. Askoldov S. A. Kontsept i slovo. Russkaya slovesnost: Ot teorii slovesnosti k strukture teksta: Antologiya. [pod obshch. red. V.P. Neroznaka]. Moskva : Academia, 1997. S. 267–279.
2. Babushkin A. P. Tipy kontseptov v leksiko-frazeologicheskoy semantike yazika. Voronezh : VGU, 1997. 330 s.
3. Boldyrev N. N. Kognitivnaya semantika. Tambov : Izd-vo Tamb. un-ta, 2001. 123 s.
4. Vorkachev S. G. Schaste kak lingvokulturnyy kontsept. Moskva : Gnozis, 2004. 192 s.
5. Zalevskaya A. A. Psikhologicheskyy podkhod k probleme kontseptov. *Metodologicheskie problemy kognitivnoy lingvistiki*. Voronezh : VGU, 2001. S. 36–44.
6. Karasik V. I. Yazykovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs. Volgograd : Peremena, 2002. 477 s.
7. Karasik V. I., Slyshkin G.G. Lingvokulturnyy kontsept kak edinita issledovaniya. *Metodologicheskie problemy kognitivnoy lingvistiki*. Voronezh : VGU, 2001. S. 75–79.
8. Kubryakova Ye. S. Kratkiy slovar kognitivnykh terminov. [pod red. Ye.S. Kubryakovoy]. Moskva : Filol. f-t MGU im. M. V. Lomonosova, 1996. 245 s.
9. Likhachev D. S. Kontseptosfera russkogo yazika. *Izvestiya RAN. Ser. lit. i yaz.* T. 52. № 1, 1993. S. 3–9.
10. Pimenova M. V. Dusha i dukh: osobennosti kontseptualizatsii. Kemerovo : Izdat.-poligr. kompleks Grafika, 2004. 386 s.
11. Pimenova M. V. Tipy kontseptov i etapy kontseptualnogo issledovaniya. *Vestnik KemGU*. T. 2. № 2 (54), 2013. S. 127–131.
12. Popova Z. D., Sternin I.A. Kognitivnaya lingvistika. Moskva : ACT: Vostok-Zapad, 2007. 226 s.
13. Popova Z. D., Sternin I.A. Semantiko-kognitivnyy analiz yazyka : monografiya. Voronezh : Izd-vo «Istoki», 2007. 250 s.
14. Slyshkin G. G. Lingvokulturnye kontsepty i metakontsepty. Volgograd, 2004. 424 s.
15. Stepanov Yu. S. Konstanty. Slovar russkoy kultury. Opyt issledovaniya. Moskva, 1997. S. 40–76.
16. Stepanov Yu. S. Kontsepty. Tonkaya plenka tsivilizatsii. Moskva, 2007. S. 42–67.

Міняйлова Алевтина Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри сучасних мов Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова (Україна).

Miniailova Alevtyna, Ph.D in Pedagogy, Associate Professor, Head of Modern Languages Department at Admiral Makarov National University of Shipbuilding (Ukraine).

Стаття надійшла: 14.01.2022

Статтю прийнято до друку: 21.01.2022